

Žmogaus laisvės samprata šv. Tomo Akviniečio veikale *Summa theologiae* (I dalis)

Šiame straipsnyje tyrinėjama šv. Tomo Akviniečio žmogaus laisvės samprata veikale *Summa Theologiae*. Straipsnyje analizuojama *liberum arbitrium* galia ir laisvos valios samprata, sykiu mėginama persvarstyti, kiek pamatuotas Tomo priskyrimas intelektualistams ar voliuntaristams, taip pat – kiek pamatuotos išvalgos teoretikų, teigiančių, kad esama pokyčio Tomo mąstyme žmogaus laisvės klausimu, lyginant ankstyvąjį-vidurinįjį ir vėlyvąjį kūrybos laikotarpius.

The subject of the article is St. Thomas Aquinas' conception of human freedom in the work *Summa Theologiae*. The article analyses the power of *liberum arbitrium* and conception of free will, at the same time it submits for consideration the attribution of Thomas' to intellectualists or voluntarists also whether the insights of theoreticians who assert that there are changes in Thomas' thinking about the human freedom comparing early-middle and late periods of his creation are well-grounded.

Įvadas

Šv. Tomo *Summa Theologiae* pirmiausia skirta akademiniam dominikonų ordino uždaviniam spręsti. Iki jos pasirodymo vienuoliams skaitomi kursai paprastai būdavo veikiau praktinio pobūdžio, t. y. skirti pamokslininkų ir dvasininkų pastoraciniam darbui. Dominikonų ordinas neturėjo dogminei ir sisteminei teologijai skirtų veikalų. Šventojo Rašto komentarai, fragmentiškas kai kurių klausimų analizavimas universitetiniuose disputuose bei į kazuistiką orientuoti tradiciniai tyrimai nesudarė vieningos ir tvarkingos studijų programos. Dėstydamas Santa Sabinos vienuolyne Romoje, Akvinietis sutiko parengti veikalą, kurio tikslai viršytų pastoracinius.¹

Veikalo prologe jis iškelia sau tokią programą: formuluoti, jo manymu, svarbiausias tezes ir nesileisti į antraeilės svarbos klausimus. *Summa* esanti vadovėlis pradedantiesiems. Čia nesiekiami prikrauti informacijos į naujokų galvas. Mėginamas paaiškinti, koks teologo-ugdytojo tikslas, Tomas vartoja terminą *erudire*, kuris jam labai patogus ir iškalbingas, turint galvoje etimologinį giminingumą veiksmazodžiui *erudare*. Teologas mokytojas turėtų tarsi skulptorius, kalantis skulptūrą iš akmens, atskelti nereikalingas skeveldras, numušti skaldą ir palikti tik tai, kas būtina (*erudare*). Tačiau *Summa* skirta „sumažinti“, o ne „padidinti“. Ji siekia paneigti pažiūras, galinčias apsunkinti naujokų pažinimą ir lavinimąsi, ir pateikia „krikščioniškai religijai priklausančių“ būtinų tiesų sintezę.²

Regis, *Summa Theologiae* poziciją derėtų laikyti Tomo idėjų branduoliu. Ir žmogaus

laisvės klausimu – taip pat. Todėl tyrinėjant jo požiūrį į žmogaus laisvę, išties prasminga išsiaiškinti, ką Tomas apie tai kalba šiame veikle. Toks ir yra šio straipsnio t i k s l a s . Nemaža tyrinėtojų skirtingais amžiais polemizuoja dėl šv. Tomo intelektualizmo ar voliuntarizmo. Jie remiasi būtent jo samprotavimais apie žmogaus laisvės galią, jo moralės filosofijos branduoliu. Šiuo straipsniu siekiama išsiaiškinti ir tai, kiek ir ar pagrįsti tokie Tomo teorijai priskiriami atributai.

Kadangi *Summa* buvo rašoma ilgą laiką ir esama nemažai tyrinėjimų, kuriuose formuluojama tezė apie Tomo mąstymo pokytį žmogaus laisvės klausimu, lyginant ankstyvąjį-vidurinį ir vėlyvąjį kūrybos laikotarpį, tyrimui pasirinktas nuoseklus ir detalus kiekvienos veikalo dalies – pirmosios (*Prima Pars*), antrosios (*Secunda Pars*), kurią taip pat sudaro dvi dalys (*Prima Secundae* ir *Secunda Secundae*), ir trečiosios (*Tertia Pars*) – analizės m e t o d a s . *Prima pars* analizei skirtas straipsnis šiame žurnalo numeryje. Jo tęsinys, kuris bus spausdinamas kitame numeryje, skirtas *Secunda Pars* ir *Tertia Pars*.

Šio straipsnio o b j e k t a – žmogaus laisvės klausimą – Tomas redukuoja į dvi problemas – laisvos valios ir *liberum arbitrium*,³ arba laisvo apsisprendimo, galios. Paprastai jis nesuplaka jų į vieną problemų ratą, o pristato skyrium. Nuosekliai analizuosime tekstus, skirtus tiek vienai, tiek kitai problemai, mėgindami nusakyti bendrąją Tomo poziciją žmogaus laisvės klausimu visame veikle. Tai taip pat nuoroda į šio teksto m e t o d o l o g i j a .

1. *Prima Pars*

Jei *Summa Theologiae* yra Tomo idėjų branduolys, negalima nepaisyti to, ką jis pats akcentuoja. Todėl nors įvairiuose *Prima Pars* tekstuose *liberum arbitrium* galia dažnai svarstoma, ir su ja susijusių klausimų panorama gana plati, turime sutelkti dėmesį į 83 klausimą, pavadintą „*De libero arbitrio*“. Jį sudaro keturi skyriai: 1) Ar žmogus turi *liberum arbitrium*? 2) Ar *liberum arbitrium* yra galia? 3) Ar *liberum arbitrium* yra siekimo galia? 4) Ar *liberum arbitrium* yra kita galia negu valia?

Kas Tomui atrodo svarbiausia? Pasak jo, žmogus tikrai turi *liberum arbitrium*, „antraip tušti būtų svarstymai, paskatinimai, pamokymai, draudimai, apdovanojimai ir bausmės“.⁴ Toliau pateikta hierarchinė struktūra, sudaryta pagal kūrinių judėjimo principų tobulumo laipsnio augimą. Žemiausioje pakopoje yra kūriniai, neturintys pažinimo galios. Toliau seka ja apdovanoti kūriniai. Jų judėjimo principas esąs sprendimas. Šiai kategorijai priklauso visi gyvūnai. Tačiau sprendimas gali būti dvejopas. Jei gyvūnai nėra protingi, jų sprendimas nėra laisvas. Jie sprendžia, tačiau „be gretinimo“, „dėl prigimtinio instinkto“. Jei sprendžiama gretinant, vadinasi, esant atviram daugeliui galimybių, iš kurių pasirenkama viena, kitaip tariant, jei sprendžiama remiantis protu, tai yra tobulesnis sprendimo, o sykiu ir judėjimo lygmuo. Taip sprendžia žmogus. Jis turi galią spręsti laisvai, „būtent dėl to, kad yra protingas“.⁵

Toks pirmojo skyriaus turinys. Trys kiti skyriai sudaro triptiką. Pirmiausia, Tomas įrodinėja, kad *liberum arbitrium* yra galia (a. 2), po to, jog ji yra siekimo galia (a. 3), pagaliau, kad ji yra valia (a. 4). Taigi akivaizdus minties judėjimas *liberum arbitrium* priskyrimo valiai linkme.

Paanalizuokime antrąjį skyrių. *Liberum arbitrium* esanti veiksmo principas: „Bendrinėje kalboje *liberum arbitrium* vadinama tai, kas yra šio veiksmo principas, t. y. tai, dėl ko žmogus laisvai sprendžia“. Pasak Tomo, veiksmo principas gali būti galia, įprotis (*habitus*) arba galia su įpročiu. Savo argumentaciją jis konstruoja, mėgindamas paneigti, kad *liberum arbitrium* yra įprotis arba galia su įpročiu.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad šio skyriaus svarstymai bergždi. Turint galvoje Prologe paskelbtą intenciją vengti nereikalingų skyrių ir argumentų, sunku suprasti, kodėl Tomui svarbu atskirti *liberum arbitrium* nuo įpročio ar dar nuo tokio keisto darinio, kaip galios ir įpročio sąjunga. Tačiau toje atskyrimo procedūroje yra du, mano galva, verti dėmesio dalykai. Pirma, Tomas teigia, kad tai, į ką žmogus linksta iš prigimties, yra ne *liberum arbitrium* galioje (todėl ji negalinti būti įprotis). Ir antra – *liberum arbitrium* indiferentiška gero ir blogo pasirinkimo atžvilgiu (todėl ji negalinti būti galia su įpročiu).⁶ Abi šios tezės siejasi su žmogaus ir galutinio tikslo santykio problema.

Taigi *liberum arbitrium* yra galia. Trečiame skyriuje svarstoma, kokia tai galia – pažinimo ar siekimo. *Liberum arbitrium* veiksmas, pasak Tomo, yra pasirinkimas. Jame funkcionuoja dvi galios – pažinimo ir siekimo: „Pažinimo [galia] būtina, nes reikalingas svarstymas, dėl kurio nusprendžiama, kodėl kokiam nors dalykui teikiama pirmenybė. O siekimo [galia] būtina, kad siekiant būtų gaunama tai, kas svarstant nuspręsta“. Tačiau *liberum arbitrium* laikytina siekimo galia, nes jos ir siekimo galios objektai yra tos pačios rūšies. „Nuosavas pasirinkimo objektas yra priemonės tikslui pasiekti. O tokios rūšies dalykai turi gėrio statusą, nes vadinami naudingais. Kadangi toks gėris yra siekimo objektas, pasirinkimas, pirmiausia, yra siekimo galios veiksmas. Todėl *liberum arbitrium* yra siekimo galia“.⁷

Paskutinis, ketvirtas skyrius, kaip skelbia pavadinimas, turėtų būti skirtas įrodyti, kad iš dviejų žmogui būdingų siekimo galių – juslinės ir racionaliosios – *liberum arbitrium* priskirtina prie antrosios, t. y. valios. Tačiau tokio įrodymo nėra, ir jis nebūtų prasmingas, nes pirmajame skyriuje *liberum arbitrium* jau buvo pagrįsta protu. Taigi ji galinti būti tik protingas siekimas, arba valia. Ketvirtas skyrius atskleidžia valios ir *liberum arbitrium* santykį.

O jis esąs lygiai toks, kaip ir santykis tarp proto ir intelekto. Šiame kontekste protas ir intelektas Tomui yra ta pati galia, funkcionuojanti dviem skirtingais būdais.⁸ Intelektas mąsto, t. y. paprastai (*simpliciter*), arba tiesiogiai, suvokia kokį nors dalyką,⁹ o protas protauja, t. y. „juda“ nuo vieno dalyko pažinimo prie kito, ir jis yra nuolatiniame sąryšyje su tuo, ką suvokia intelektas. Protavimas paklūsta tam tikriems intelekto suvokiamiesiems principams. Panašiai yra ir su valios siekimu bei *liberum arbitrium* galios pasirinkimu: „[K]albant apie siekimą, noras yra paprastas kokio nors dalyko siekis, todėl sakoma, kad norime tikslo, siekiamo dėl jo paties. O pasirinkimas yra ko nors siekimas dėl kito siektino dalyko, taigi [pasirenkame] priemones tikslui pasiekti“.

Intelektu mąstomi principai yra tarsi protavimo reguliatyvai. Lygiai taip pat valios norimi tikslai yra lyg *liberum arbitrium* funkcionavimo kriterijai. „Koks santykis tarp principų ir išvados, kuriai dėl principų pritariame, pažinimo procese, toks santykis tarp tikslo ir priemonių, kurios dėl tikslo siekiamos, siekimo procese. [...] Todėl valia ir *liberum arbitrium* nėra dvi galios, bet viena“.¹⁰ Toks ketvirtojo skyriaus turinys.

Pamėginkime apibendrinti. Žmogus turi *liberum arbitrium*, kuri yra jo veiksenos principas. Ją grindžia protas, todėl ji atvira įvairioms kontingentinėms galimybėms, gali gretindama jas svarstyti ir tokiu svarstymu remdamasi spręsti, ką pasirinkti. *Liberum arbitrium* galios veiksmas ir yra pasirinkimas. Jame funkcionuoja abi sielos galios: pažinimo (protas) ir siekimo (valia). Pažinimo galia svarsto ir nusprendžia, kam teikti pirmenybę. Siekimo galia linksta sprendimo link ir jį įgyvendina. *Liberum arbitrium* objektas yra priemonės tikslui pasiekti, priklausančios naudingojo gėrio kategorijai. Kadangi jos objektas yra gėris, ji yra siekimo galia. Tiksliau – racionali siekimo galia, t. y. valia. Tačiau valios ir *liberum arbitrium* funkcijos skiriasi. Valia siekia tikslo, o *liberum arbitrium* – priemonių jam pasiekti. Vis dėlto ji yra valios objekto valdoma galia, nes ima veikti tik dėl to, kad valia ima norėti tikslo. Kita vertus, jos veikseną nuolat priklauso nuo valios siekiamo tikslo. Tikslas yra *liberum arbitrium* funkcionavimo reguliatyvas.

Taigi *Prima Pars* tekste laisvą žmogaus veikseną Tomas aprašo siekimo ir pažinimo galių terminais, arba kaip valios ir proto galių sąveikos rezultatą. Valia ir protas yra pagrindinės kategorijos, kuriomis operuojant, jo nuomone, galima paaiškinti moralinį veiksma ir jo principą – *liberum arbitrium*. Protas yra *liberum arbitrium* funkcionavimo sąlyga, valia – jos nuosava galia. Jos veiksmė – pasirinkime – būtinos ir veikia abi galios.

Gali atrodyti, jog *liberum arbitrium* tapatinimas su valia yra prioriteto valiai suteikimas proto atžvilgiu. Ar tai implikuoja voliuntarizmą? Bet *liberum arbitrium* galia priklauso nuo bendrybėmis operuojančio proto. Būtent todėl ji gali būti atvira kontingentinių galimybių daugiui.¹¹ Ar tai rodo proto prioritetą valios atžvilgiu ir Tomo intelektualizmą? Netrukus tai patyrinėsime.

1.1. Valios ir proto santykis laisvame žmogaus veiksmė

Pačiam Tomui nekyla klausimas, kuri iš šių galių svarbesnė, kilnesnė ar veiksmingesnė, nors jis ir sprendžia abiejų galių santykio problemą. Skiria jai net tris *Prima Pars* skyrius: 82 klausimo trečią („Ar valia kilnesnė už intelektą?“) ir ketvirtą („Ar valia judina intelektą?“) skyrius, taip pat 16 klausimo 4 skyrių („Ar gėris suvokimo atžvilgiu pirmesnis už tiesą?“).

Pasak Tomo, valios ir intelekto santykį lemia santykis tarp jų objektų: „nuosavas galios statusas atitinka tvarką, kurią nustato jos objektas“.¹² Kitaip tariant, kurios galios objektas turi aukštesnę statusą, toji galia turi pirmumą. Pasak Tomo, svarstant bendriausiu aspektu, intelekto objektas – tiesa – yra prioritetas valios objekto – gėrio – atžvilgiu. Jis pateikia tris argumentus. Pirmas, būčiai tiesa esanti artimesnė negu gėris, nes tiesa „paprastai ir tiesiogiai siejasi su pačia būtybe, o gėrio sąvoka lydi būtį, kiek ši yra tobula ir siekiama“.¹³ Antra, valios siekiamo objekto, t. y. gėrio, sąvoką (*ratio boni appetibilis*) mąsto intelektas. Todėl jis siejasi su ja pirmiau negu valia.¹⁴ Trečia, kadangi „pažinimas iš prigimties pirmesnis už siekimą ir kadangi tiesa siejasi su pažinimu, o gėris – su siekimu, iš esmės tiesa pirmesnis už gėrį“.¹⁵

Kadangi būti pirmesniai reikia būti kilnesniai, tobulesniai ir panašiai,¹⁶ tiesa yra kilnesnė ir tobulesnė už gėrį. Todėl ir intelektas kilnesnis bei tobulesnis už valią, ir sielos galių hierarchijoje jė užima aukštesnę poziciją.¹⁷

Tačiau tokia išvada galima tik tada, kai abi galios svarstomos bendriausiu aspektu, Tomo žodžiais tariant, – paprastai (*simpliciter*), pačios savaime (*secundum se*),¹⁸ arba absoliučiai (*absolute loquendo*)¹⁹. Kai kalbama apie jų funkcionavimą, arba, pasak Akviniečio, svarstant jas santykinai (*secundum quid*), arba lyginant (*per comparationem*), valia gali būti kilnesnė už intelektą.

Savo argumentacijoje Tomas vėl kalba apie tai, kad galių santykis atitinka jų objektų santykį, ir lygina galių objektus – daiktus (*res*). Pasak jo, kilnesnė ta galia, kurios objektas kilnesnis. Visi intelekto objektai yra jame pačiame, nes tai – sąvokos, kurias jis mąsto. Vadinas, visi intelekto objektai yra žmogaus sieloje. Tuo tarpu valios objektas yra daiktas, „koks jis yra savyje (*prout in se est*)“²⁰, ne jo sąvoka.²⁰ Taigi intelektas kilnesnis už valią tada, kai jos siekiamas objektas mažiau kilnus negu žmogaus siela. „Kai lyginama su daiktu, kuriame yra gėris, kilnesniu už pačią sielą, kurioje yra intelektinė sąvoka, valia yra kilnesnė už intelektą. O kai daiktas, kuriame yra gėris, žemesnis už sielą, su juo lyginant, intelektas kilnesnis už valią. Todėl Dievo meilė yra geriau už Jo pažinimą, ir, priešingai, kūniškų dalykų pažinimas yra geresnis dalykas negu jų meilė“. Tačiau čia pat Tomas priduria: „Vis dėlto svarstant iš esmės (*simpliciter*), intelektas kilnesnis už valią“.²¹

82 klausimo ketvirtame skyriuje kalbama apie tai, kas ir ką judina – intelektas valią ar valia intelektą. Tomo nuomone, objekto atžvilgiu intelektas judina valią, nes valios objektas, judinantis ją veikti, yra mąstomas, suvokiamas gėris (*bonum intellectum*). Veiksniu atžvilgiu valia judina intelektą. Nes ji yra galia, turinti patį bendriausią tikslą. Visų kitų galių tikslai daliniai. Dalinis ir intelekto tikslas – pažinti tiesą. Kaip veiksnys, valia judina veikti ir intelektą, ir visas kitas galias.²² Tačiau kalbant apie galias, Tomui svarbesnis objekto, o ne prigimties ar veiksnio aspektas. Vadinas, didesnę svorį turi intelekto kaip judintojo vaidmuo.

Trumpai tariant, *Prima Pars* tekste valios ir intelekto santykio problemą Tomas išsprendžia intelekto naudai. Bet mums rūpi ne pats valios ir intelekto santykis, bet tai, koks jis yra laisvame žmogaus veiksmo.

Kaip minėta, *liberum arbitrium* ir valios objektai yra tapatūs. Todėl objekto atžvilgiu *liberum arbitrium* yra valia. Bet analizuojant pačios galios prigimtį, *liberum arbitrium* yra veikiau proto galia. Norint rasti atsakymą į klausimą, kuri galia vaidina lemiamą vaidmenį laisvoje žmogaus veiksenoje, derėtų atsakyti į kitą klausimą: kas pačiai galiai esmingiau – jos prigimtis ar objektas? Tomui svarbesnis atrodo objektas. Taigi jei *liberum arbitrium* objektas svarbesnis už jos prigimtį, laisvame veiksmo valia turi prioritetą proto atžvilgiu.

Tačiau valios objektas priklauso nuo intelekto, kuris mąsto jį kaip sąvoką: „[i]ntelekto objektas yra pati siekiamo gėrio sąvoka, o siekiamas gėris, kurio sąvoka yra intelektė, yra valios objektas“.²³ Intelektas judina valią objekto būdu.²⁴ Taigi *liberum arbitrium* grindžia intelektas, mąstantis bendrąją gėrio sąvoką, o jos siekimas inicijuoja bet kurį *liberum arbitrium* judesį. Kita vertus, analizuojant kitą, nors ir mažiau šiame kontekste svarbų dalyką – *liberum arbitrium* galios prigimtį, grindžiamą proto, matyti, kad ji esmingai priklauso nuo valios. Juk protas, kuris dėl savo bendrojo gėrio suvokimo, gretinimo funkcijos ir ją įgalinančio atvirumo daugiui grindžia *liberum arbitrium*, ar intelektas, kuris mąsto bendrąją gėrio sąvoką, funkcionuoja tik todėl, kad tam juos judina valia, judinanti veikti visas sielos galias.²⁵

Taigi išvada tokia: pasirinkime – *liberum arbitrium* veiksmė – tolygiai dalyvauja abi sielos galios.²⁶ Jos abi glaudžiai siejasi dinaminėje laisvo veiksmo struktūroje. Abi yra būtinos jo dalyvės, abi yra šio veiksmo principai. Todėl Tomo svarstymuose apie laisvą žmogaus veiksmą, moralinį veiksmą, nederėtų išvelgti nei intelektualizmo, nei voliuntarizmo. Jis kalba apie abipusę abiejų galių sąveiką, jų abiejų būtinumą. Jie abu vienodai svarbūs.

1.2. Laisvės samprata

Prima Pars randame tris laisvės sąvokas:

- Bendriausią – laisvės nuo prievartos, – tolygią prigimtinio polinkio būtinumui. Čia Tomas ją vadina prigimtaine laisve. Jos svarstymų kontekste *liberum arbitrium* yra valia, valios objekto inicijuojama ir valdoma galia.²⁷

- Priežastinę laisvę, kurią Tomas grindžia bendrosios gėrio sąvokos suvokimu.²⁸ Jos kontekste *liberum arbitrium* apibrėžiama kaip žmogaus veiksena principas. Dėl jos žmogus valdo savo veiksmus.²⁹

- Pagaliau laisvę nuo būtinumo, kurios kontekste kalbama apie *liberum arbitrium* nedeterminuotumą, atvirumą kontingentinių galimybių daugiui.³⁰ Ši laisvės samprata pristatoma, interpretuojant *Sir* 15, 14: „Dievas pradžioje žmogų sukūrė ir paliko jį savo svarstymų valdžioje.“³¹

Pats Tomas, regis, nereflektuoja ar sąmoningai neakcentuoja to, kad *liberum arbitrium* jis aptaria skirtingų laisvės sampratų kontekste. Atrodo, jis kalba apie vieną bendrą laisvės idėją, kurioje telpa visos trys. Pamėginsiu ją sumodeliuoti.

Pirmiausia, nesudėtinga pastebėti, kad tris minėtas laisvės sampratas galima redukuoti į perskyrą tarp dviejų. Juk priežastinės laisvės ir laisvės nuo būtinumo šaltinis žmoguje yra proto galia, o prigimtinės laisvės – valia. Abiejų pirmųjų laisvės sampratų kontekste žmogus yra aukščiausiajį subsistencijos laipsnį tarp materialių kūriniių turinti būtybė. *Liberalum arbitrium* jį išskiria iš visos kūrinijos. Ši galia reprezentuoja aukščiausiajį kūrinio subsistencijos pakopą. Pačiame žmoguje yra jo veikimo principas, nes jis turi *liberum arbitrium*. Jis pats sprendžia, kaip jam veikti ir pats valdo savo veiksmus. Dėl *liberum arbitrium* žmogus nedeterminuoja joks išorinis ar vidinis dalykas, išskyrus vieną – bendrojo gėrio sąvoką. Tačiau net ir būtinas ryšys su bendruoju gėriu, t. y. būtinas prigimtinis jo siekis, palieka žmogų atvirą įvairiausiems būdams šį siekį įgyvendinti. Pasak Tomo, žmogaus nedeterminuoja joks objektas, jokia jo paties dispozicija, įpročiai, jį kamuojančios kančios, žemesnieji siekiai ar aistros. Visų jų atžvilgiu jis yra laisvas.³²

Tuo tarpu prigimtinės laisvės kontekstas tarsi „iš viršaus“ apriboja subsistentinę būtybę ir jos subsistenciją įgyvendinančią *liberum arbitrium*. Visa, kad ir ką ši galia pasirinktų, ji pasirenka dėl gėrio.³³ Tai – „prigimtinis jos instinktas“.³⁴ Juk ji yra siekimo, veikimo dėl tikslo, galia, kurios objektas yra gėris, naudingas gėris.³⁵ Be to, *liberum arbitrium* santykis su dalykais, kurie nėra bendrasis gėris, nėra visiškai indiferentiškas. Kitaip tariant, bendroji prigimtinė orientacija, kuri valdo *liberum arbitrium*, dar reikalauja tam tikro funkcionavimo būdo, tam tikro santykio su tikrove, ji yra tarsi šios galios funkcionavimo reguliatyvas. Pasak Tomo, laisvės tobulumas siejasi su būtinumu laikytis tikslo tvarkos. Laisvė yra defektyvi, kai atsiskiria nuo jos.³⁶

Pagaliau, kaip teigia Akvinietis, *liberum arbitrium* yra tik antrinė žmogaus veiksenos priežastis. Pirmoji jos ir bet kurios galios bei visų jos veiksmų priežastis yra pats Kūrėjas.³⁷ Juk, pasak Tomo, „[l]aisvei nėra būtina, kad tas, kuris yra laisvas, būtų pirmoji savęs paties priežastis“.³⁸

Vadinasi, *liberum arbitrium*, svarstoma laisvės, tolygios prigimtinio polinkio būtinumui, kontekste, neturi autonomijos ar savarankiškumo. Ji tiesiog dalyvauja Kūrėjo programoje ir visiškai jai pavaldi.

Tokiu būdu Tomo laisvės samprata yra dviejų laisvės koncepcijų derinys. Antropocentrinis grūdas, pristatytas protu grindžiamos laisvės terminais, auga teocentrinėje prigimtines laisvės dirvoje, jos maitinamas ir puoselėjamas. Žmogus yra protingas, „paliktas savo svarstymų valdžioje“ kūrinys, šiais sugebėjimais prilygstantis Dievui. Bet kūrinio kilnumas yra dieviškosios kūrimo galios tobulumo išraiška. Žmogus yra Dievo kūrinys, kūrinijos dalis. Kiekvienas jo subsistencijos įgyvendinimas turi būti mąstomas šiame fone. Kad ir kiek būtų savaimingas ir ypatingas, jis yra bendrojo kūrinijos komplekso dalis, visumos elementas, pavaldus bendram visos kūrinijos judėjimui galutinio tikslo link. Taigi priežastinei laisvei ir laisvei nuo būtinumo Tomo sistemoje būtinai reikalingas prigimtinių laisvės pamatas.

Tiesa, prigimtines laisvės diskurso žmogaus veiksenai paaiškinti nepakanka. Juk ši laisvė būdinga visiems kūriniams, nes jie visi iš prigimties juda galutinio tikslo link. Apie žmogų būtina kalbėti ir priežastinės laisvės terminais. Iš tikrųjų, ir šio konteksto taip pat nepakanka, nes priežastinė laisvė būdinga visiems gyvūnams. Žmogaus veikseną esmingai charakterizuoja laisvė nuo būtinumo, būdinga jam dėl proto galios.

1.3. Intelkto ir atskiribių santykis

Prima Pars tekste Tomas svarsto ir kitus susijusius su *liberum arbitrium* klausimus. Mano galva, jie verti dėmesio.

Liberum arbitrium, kaip teigia Tomas, siejasi tik su kontingentiniais dalykais, t. y. su atskirybėmis.³⁹ Tuomet kokį vaidmenį jos veiksmė gali atlikti intelektas – tik bendrybes suvokianti galia? *Prima Pars* tekste randame tik dalį atsakymo į šį klausimą.

84 klausimo septintame skyriuje („Ar intelektas naudojasi vaizdiniais, kurie siejasi su tuo, ką jis aktualiai mąsto?“) Tomas aiškina šitaip. Žmogaus intelektas suvokia bendrybes. Tačiau šis suvokimas yra kitokio pobūdžio negu angelo, suvokiančio bendrybes visiškai atskirtas nuo materialumo ir individualumo. „Žmogaus, kuris sujungtas su [savo] kūnu, intelekto nuosavas objektas yra kūniškoje materijoje egzistuojanti esmė (*quidditas*), arba prigimtis“. Žmogus negali mąstyti grynosios bendrybės, nes negali pažinti grynosios substancijos, todėl jo pažinimas yra santykinis. Jis pažįsta prigimtis, mąsto jas atitinkančias sąvokas, tačiau jos turi atskirybės turinį. „Akmens prigimties sąvoka yra tai, kas yra šiame akmenyje. Arklio prigimties sąvoka yra tai, kas yra šiame arklyje, ir taip apie kitus dalykus. Todėl akmens arba kokio nors materialaus daikto prigimtis visiškai ir teisingai gali būti pažinta tiek, kiek ji pažįstama atskirybėje“. Kadangi žmogaus intelektas mąsto bendrybes, kurios turi individualų turinį, mąstydamas jis turi nuolat atsisgręžti (*convertere se*) į vaizdinius, „kad stebėtų atskirybėje egzistuojančią bendrąją prigimtį“.⁴⁰

Ši žmogiškojo intelekto specifika, aišku, priartina jį prie konkrečių pasirinkimų ir veiksmų. Vis dėlto lieka neaišku, kaip intelektas atsigręžia į atskirybę.

1.4. *Liberum arbitrium* funkcijos

Prima Pars Tomas nurodo konkrečias *liberum arbitrium* funkcijas. Tai esą svarstymas (*consilium*), sugretinimas (*collatio*), sprendimas (*iudicium*) ir pasirinkimas (*electio*). Tokia tvarka jis jas ir išdėsto. Svarstymą Tomas apibrėžia keliais būdais. Jis esąs ieškojimas, kokioms geresnės gėrybės siekti arba kokioms mažesnės blogybės vengti.⁴¹ Dėl jo esą nusprendžiama, kam pasirenkamų dalykų aibėje teikti pirmenybę.⁴² Jis esąs abejotinų dalykų tyrinėjimas (*inquisitio*).⁴³ Svarstymo funkcija priklauso protui, tiksliau jo diskursyviame sugebėjimui (*pertinet ad discursum rationis*).⁴⁴ Pasak Tomo, svarstymą seka sugretinimas, taip pat pažinimo galios veiksmas,⁴⁵ kurį užbaigia proto sprendimas. Po to šio sprendimo judinama iniciatyvą perima valia. Ji ima siekti to, kas nuspręsta.⁴⁶ Šis siekis ir yra pats pasirinkimo veiksmas.⁴⁷

1.5. Nuodėmės samprata

Galiausiai *Prima Pars* pristatoma nuodėmės sąvoka. Pirmiausia ją aiškina metafizinis diskursas. Tomas kalba apie kiekvienai sukurtai prigimčiai būdingą silpnėjimo savybę. Pasak jo, visi kūriniai yra tokios prigimtinės būklės, jog negali funkcionuoti visiškai tobulai. Mat tobula veikseną įmanoma tik tada, kai veiksnio galia yra jo veiksmo taisyklė, kitaip tariant, kai veiksmas nėra nukreiptas į jokią kitą, už veiksnį aukštesnę tikslą. Tai, žinoma, būdinga tik Dievui. „Bet kurio kūrinio valia neturi savo veiksmo taisyklės“,⁴⁸ ji būtinai nukreipta į aukštesnę tikslą. Veiksmo netobulumą, nukrypimą nuo deramo veiksmo taisyklingumo Tomas vadina nuodėme.⁴⁹ Taigi visi sukurtieji veiksniai gali nusidėti. „Juk jeigu meistro ranka būtų pjovimo taisyklė, pažymėtą vietą jis galėtų perpjauti tik tiesiai. Tačiau jei pjovimo taisyklingumas kyla iš kitos taisyklės, [ranka] nupjauna ir tiesiai, ir kreivai.“ Kiekvienas kūrinys savo veiksenoje yra tarsi tokia pjaunanti ranka. „Vadinasi, tik dieviškoje valioje negali būti nuodėmės, o bet kurio kūrinio valioje dėl jo prigimties būklės ji gali būti.“⁵⁰

Nuodėmė galima visuose veiksmuose – ir prigimtiniuose, ir moraliniuose, bet kurioje praktinėje veikloje.⁵¹ *Prima Pars* Tomas nurodo dvi moralinės nuodėmės rūšis. Viena siejasi su pasirinkimo objektu, kita – su pasirinkimo būdu. Pirmoji ištinka tada, kai žmogus dėl nežinojimo ar protui aptemus pasirenka, pavyzdžiui, svetimoteriavimą, nors bendrai suvokia, jog tai blogis. Antroji ištinka tada, kai pasirenkamas geras ir tinkamas objektas, tačiau pasirenkama netinkamai. Pavyzdžiui, kai meldžiamasi ne pagal Bažnyčios nustatytą tvarką.⁵²

Moralinės nuodėmės svarstymas, žinoma, reikalauja teologinio diskurso. Tomas kalba apie *liberum arbitrium* ir atlyginamų veiksmų santykį. Pasak jo, ši galia nepakankama atlyginamam veiksmui. Tam reikalinga malonė.⁵³ Bet *liberum arbitrium* yra netgi malonės veikimo arbitras, nes ji gali atsakyti į ją atsiliepti.⁵⁴

Išvados

1. *Liberum arbitrium* veiksme tolygiai dalyvauja abi sielos galios – protas ir valia. Tomo svarstymų apie moralinį žmogaus veiksmą nederėtų laikyti nei voliuntaristiniais, nei intelektualistiniais. Jis kalba apie tolygią proto ir valios svarbą.
2. Laisvės sąvoką Tomas vartoja trejopa prasme: kaip prigimtinę laisvę (laisvę nuo prievartos, atitinkančią prigimtinį polinkį), kaip priežastinę laisvę (aristotelinę laisvės sampratą) ir kaip laisvę nuo būtinumo.
3. Tomo laisvės sampratą grindžia trijų laisvės koncepcijų derinys: priežastinei laisvei ir laisvei nuo būtinumo jo sistemoje būtinai reikalingas prigimtinės laisvės pamatas.
4. Žmogaus veikseną esmingai charakterizuoja laisvė nuo būtinumo, būdinga jam dėl proto galios.

NUORODOS

- 1 Tomas nepaliko nuošaly ir praktinių teologijos klausimų. Tai liudija jiems skirta didžiulė *Secunda Secundae* dalis. Tačiau, kaip rašo L. E. Boyle, praktinę teologiją „Tomas patalpino į išsamų teologinį kontekstą“ (The Settings of the Summa Theologiae of Saint Thomas. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies. 1982. P. 16).
  - 2 „Šiame darbe tuos dalykus, kurie priklauso krikščioniškai religijai, ketiname perteikti taip, kaip dera mokyti (*erudire*) pradedančiuosius. Juk pastebėjome, kas įvairiuose raštuose supainiojo daugelį šios doktrinos naujokų. Iš dalies daugybė nereikalingų klausimų, skyrių ir argumentų, iš dalies tai, kad net jiems būtini žinoti dalykai nagrinėjami ne taip, kaip to reikalauja disciplinos tvarka, bet pagal skyrių išdėstymo patogumą arba tik pasitaikius jų aptarimo progai, iš dalies tų pačių dalykų dažnas kartojimas gimdė klausytojų sielose nuobodulį ir painiavą. Todėl stengdamiesi išvengti šių ir panašių dalykų, pasitikėdami dieviška pagalba, sieksime glaustai ir nušviečiančiai pateikti tai, kas siejasi su šventąja doktrina, kaip to reikalauja pati medžiaga“ (*Summa Theologiae, Prologus*).
- N. B. Visus šiame straipsnyje cituojamus Tomo tekstus iš lotynų kalbos vertė straipsnio autorė. Straipsnyje vartojami šie Tomo Akviniečio veikalai ir jų dalis žymintys trumpiniai:
- ST = *Summa Theologiae* – „Teologijos sąvadas“.
- ST I = *Prima Pars Summae Theologiae* – pirmoji ST dalis.
- q = *quaestio* – klausimas, kurį paprastai sudaro keletas skyrių (*articuli*).
- a = *articulum* – skyrius.
- ag = *argumentum articuli* – skyriaus pradžioje išdėstytas argumentas, prieštaraujantis skyriuje dėstomai tezei.
- c = *corpus articuli* – pagrindinė skyriaus dalis (*Respondeo*).
- ad = *responsio ad argumentum* – atsakymas į skyriaus pradžioje pateiktą, Tomo tezei prieštaraujantį argumentą.
- 3 Paprastai specializuotuose Tomo laisvės sampratos tyrinėjimuose, kuriems priklauso ir šis straipsnis, *liberum arbitrium* terminas neverčiamas į nacionalines kalbas. Visuotinai pripažįstama, kad tokį adekvatų atitikmenį rasti gana sudėtinga. Tą patį galima pasakyti ir apie jo vertimą į lietuvių kalbą. Todėl jį vartojame neverstą.
  - 4 ST I, q. 83, a. 1, c.
  - 5 ST I, q. 83, a. 1, c.
  - 6 ST I, q. 83, a. 2, c.
  - 7 ST I, q. 83, a. 3, c.
  - 8 Jis tai mėgina parodyti ST I, q. 79, a. 8, c.

⁹ ST I, q. 83, a. 4, c.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Kaip teigia Tomas, „[k]ur yra intelektas, ten yra *liberum arbitrium*“ (ST I, q. 59, a. 3, c).

¹² ST I, q. 82, a. 3, c.

¹³ ST I, q. 16, a. 4, c.

¹⁴ „Juk intelekto objektas yra paprastesnis ir labiau absoliutus negu valios, nes pati siekiamo gėrio sąvoka yra intelekto objektas, o siekiamas gėris, kurio sąvoka yra intelekto, yra valios objektas. Kuo dalykas paprastesnis ir abstraktesnis, tuo pats savaime jis kilnesnis ir didingesnis. Todėl intelekto objektas kilnesnis negu valios“ (ST I, q. 82, a. 3, c).

¹⁵ ST I, q. 16, a. 4, c.

¹⁶ „Juk tai, kas pirmiau, paprastai ir pagal prigimties tvarką yra tobuliau“ (ST I, q. 82, a. 3, ad 2).

¹⁷ ST I, q. 83, a. 4, ad 3.

¹⁸ ST I, q. 82, a. 3, c; ad 2.

¹⁹ ST I, q. 16, a. 4, c.

²⁰ „Filosofas VI Metafizikos knygoje sako, kad gėris ir blogis, kurie yra valios objektai, yra daiktuose, o tiesa ir klaida, intelekto objektai, yra sieloje“ (ST I, q. 82, a. 3, c).

²¹ ST I, q. 82, a. 3, c.

²² ST I, q. 82, a. 4, c.

²³ ST I, q. 82, a. 3, c.

²⁴ ST I, q. 82, a. 4, c.

²⁵ Ten pat.

²⁶ ST I, q. 83, a. 3, c.

²⁷ ST I, q. 59, a. 3, ad 3; q. 82, a. 1, c, ad 1; q. 83, a. 2, ad 3; q. 108, a. 5, ad 2; q. 115, a. 6, c.

²⁸ „Tik turintis intelektą gali veikti laisvai spręsdamas, kadangi jis pažįsta bendrąją gėrio sąvoką ir dėl to gali spręsti, kad šis arba anas dalykas yra geras“ (ST I, q. 59, a. 3, c).

²⁹ ST I, q. 22, a. 2, ad 5; q. 83, a. 2, c; ad 1.

³⁰ ST I, q. 14, a. 13, sc; q. 19, a. 10, sc; c; ad 2; q. 22, a. 2, ad 4; q. 82, a. 2, c; q. 83, a. 1, sc; c; q. 96, a. 3, c.

³¹ Tomas interpretuoja taip: „[Žmonėms] paliekama neužkirsta veikimo galia, kuri nėra determinuota viena kryptimi [...]. Protingi kūriniai patys save valdo, kreipdami į tikslą per *liberum arbitrium*, kuriuo svarsto ir pasirenka. Todėl aiškiai sakoma: 'savo svarstymų valdžioje'“ (ST I, q. 22, a. 2, ad 4).

³² ST I, q. 19, a. 7, ad 3; q. 83, a. 1, ad 5; q. 115, a. 4, ad 3.

³³ ST I, q. 63, a. 7, ad 2; q. 83, a. 1, ad 5.

³⁴ ST I, q. 19, a. 10, c.

³⁵ ST I, q. 23, a. 5, c; q. 63, a. 7, ad 2; q. 83, a. 4, c.

³⁶ ST I, q. 62, a. 8, ad 3; q. 63, a. 1, c.

³⁷ ST I, q. 22, a. 2, ad 4; q. 23, a. 5, c; q. 83, a. 1, ad 2; ad 3; ad 4. Dievas judina *liberum arbitrium*, nes jis judina intelektą ir valią. Jis judina tiek pačią intelekto galią, tiek jos funkcionavimą: „Dievas judina sukurtąjį intelektą tiek, kiek Jis suteikia jam galią, prigimtį ar prijungia prie jo ką nors mąstomo, ir tiek, kiek jis įspaudžia [jį] jam suprantamas rūšis“ (ST I, q. 105, a. 3, c). Dievas judina valią ir kaip jos objektas, ir pačią norėjimo galią (ST I, q. 105, a. 4, c). Pagaliau Jis veikia kiekviename veiksnyje: a) kaip tikslo priežastis, b) kaip visų veiksmyų veikiančioji priežastis, kitaip tariant, pirmasis veiksnys ir c) kaip formalioji priežastis, t. y. tuo, jog suteikia veikiančioms kūriniams formą ir palaiko juos būtyje (ST I, q. 105, a. 5, c).

³⁸ ST I, q. 83, a. 1, ad 3.

³⁹ ST I, q. 14, a. 13, sc; q. 83, a. 1, c.

⁴⁰ ST I, q. 84, a. 7, c. „Dabartinėje būklėje žmogaus intelektas negali mąstyti kitaip, kaip tik atsigręždamas į vaizdinius“ (ST I, q. 111, a. 2, ad 3).

⁴¹ ST I, q. 19, a. 12, ad 4.

⁴² ST I, q. 83, a. 3, c.

⁴³ ST I, q. 22, a. 1, ad 1; q. 59, a. 3, ag 1; ad 1.

⁴⁴ ST I, q. 89, a. 3, ag 1.

⁴⁵ ST I, q. 78, a. 4, ag 5; q. 83, a. 3, ad 3.

⁴⁶ ST I, q. 83, a. 3, c; ad 2.

⁴⁷ ST I, q. 59, a. 3, ag 1; q. 60, a. 1, ag 1; ad 1.

⁴⁸ ST I, q. 63, a. 1, c.

⁴⁹ ST I, q. 62, a. 8, ad 3; q. 63, a. 1, c.

⁵⁰ ST I, q. 63, a. 1, c.

⁵¹ ST I, q. 113, a. 1, ad 3.

⁵² ST I, q. 63, a. 1, ad 4.

⁵³ ST I, q. 62, a. 4, c.

⁵⁴ ST I, q. 62, a. 3, ad 2.

ŠALTINIAI IR LITERŪRA

1. Divi Thomae Aquinatis Summa Theologica. Editio aureo numismate donata a Summo Pontifice Leone XIII. Roma. 1888–1903.
2. Prima Pars et Prima Secundae – textus Leoninus. Editio Marietti. Torino. 1948.
3. Boyle L.E. The Settings of the Summa Theologiae of Saint Thomas. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies. 1982.

Gauta: 2007 01 18

Parengta spaudai: 2007 04 27

Lina ŠULCIENĖ

THE CONCEPTION OF HUMAN FREEDOM IN ST. THOMAS AQUINAS WORK SUMMA THEOLOGIAE (I)

S u m m a r y

The article opens with the analyses of the most important work of St. Thomas Aquinas *Summa Theologiae*. It seeks to comprehend the conception of human freedom. The work is analysed consecutively. The first part of the article deals with the first part of the work (*Prima Pars*), the continuation of the article examines the second and the third parts (*Secunda Pars* and *Tertia Pars*).

Two powers of human soul that represent freedom – *liberum arbitrium* and the will – are analysed there. The powers, their place in the metaphysical structure of human being, and their actions, functions, objects, the problems of relationship of the powers are researched. In order to solve the problem of attribution of Thomas' moral philosophy to voluntaristic or intellectualistic position, the relationship of will and reason in free human action is analysed. The research concludes by the assertion that both powers of the soul – will and reason – take equal part in the act of *liberum arbitrium*. Therefore Thomas' considerations about human moral action should not be treated as voluntaristic or intellectualistic. He speaks about equal importance of both powers of soul.

Further Thomas' triple meaning of the concept of freedom is envisaged: causative freedom (Aristotle's notion of freedom), freedom from necessity and natural freedom (freedom from compulsion that is characteristic to natural inclination). Having analysed the every case of usage of the concept of freedom the author comes to the conclusion that Thomas' conception of freedom is grounded on the combination of these concepts of freedom: in Thomas' system the foundation of natural freedom is necessary for the causative freedom and freedom from necessity; human action is essentially characterized by freedom from necessity peculiar to human being because of power of reason.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: šv. Tomas Akviniėtis, *Summa Theologiae*, žmogaus laisvė, protas ir valia, *liberum arbitrium*, valios laisvė.

KEY WORDS: St. Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, human freedom, intellect and will, *liberum arbitrium*, freedom of the will.

Lina ŠULCIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė (2000 m.), docentė KTU Filosofijos ir kultūrologijos katedroje. Adresas: Gedimino 43, Kaunas. El. paštas: lina.sulciene@ktu.lt.

Lina ŠULCIENĖ – doctor degree (2000) in Philosophy, docent at the Department of Philosophy and Cultural sciences of Kaunas Technology University, e-mail: lina.sulciene@ktu.lt.